

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

för sin bohuslänsberättelse *Herr Arnes penningar*, där som i *Rosen på Tistelön* handlingen rymmer en sönderslitande kärlekshistoria mellan en renhjärtad kvinna och en kallblodig mördare.

Det finns trådar att spinna vidare på i Maria Löfgrens avhandling. Vad den mer än något annat visar är att Emilie Flygare-Carléns texter inte bara är rafflande och skickligt berättad underhållning utan att de även inspirerar till och håller för ett närgånget läsande.

Birgitta Holm

David Gedin, *Fältets herrar. Framväxten av en modern författarroll. Artonhundraåttitalet*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2004.

Övergången från det litterära "åttitalet" till "nittitalet" är ämnet för David Gedin's läsvärda avhandling. Den behandlar ett väl utforskat territorium – flera arbeten om åttitalismen har blivit klassiker i svensk litteraturforskning. Gedin's viktigaste föregångare är Karl-Erik Lundevall, *Från åttital till nittital. Om åttitalslitteraturen och Heidenstams debut och program* (1953), men också bredare studier som Gunnar Ahlström, *Det moderna genombrottet i Nordens litteratur* (1947) och Per Arne Tjäder, *"Det unga Sverige". Åttitalrörelse och genombrotts-epok* (1982). En central gestalt i Gedin's avhandling är Gustaf af Geijerstam, och därför bör också nämnas Melker Johnsson, *En åttitalist. Gustaf af Geijerstam 1858–1895* (1934).

David Gedin använder delvis nya infallsvinklar och teorier. Fokus ligger på vad som i undertiteln kallas "framväxten av en modern författarroll". Inledningen anger också att avhandlingen är tänkt som en del av en större undersökning, avsedd att gälla författarrollens förvandlingar fram till 1912 (s. 9). Det är ett magnifikt tänkt projekt som rimligen kommer att bestå av flera delar.

På en gång ska sägas att David Gedin har skrivit en på flera sätt imponerande avhandling. Den integrerar teori och empiri och gör det med en intellektuell energi som innefattar att också granska de egna teoretiska utgångspunkterna. Den har ambitionen att utreda komplicerade historiska orsaksförlopp. Och den täcker ett kollektiv av författare och de institutionella villkor som de arbetade under. Resultatet har blivit omfångsrikt – liksom innehållsrikt och uppslagsrikt.

Undersökningen gäller först en kamp mellan

en författarroll och samhället, sedan mellan två författarroller. Huvudpersonen i allt detta är Gustaf af Geijerstam (jfr s. 35 f) och om det finns någon skurk heter han Carl David af Wirsén. Men mest av allt är detta en kollektivberättelse befolkad av gestalter som Victoria Benedictsson, Verner von Heidenstam, Anne Charlotte Leffler, August Strindberg, Karl Warburg och andra ledande personer. Tidsperioden är i stort sett 1879 till 1890, alltså perioden från åttitalismens genombrott med Strindbergs *Röda Rummet* till nittitalismens introduktion, avslutad med Heidenstams och Leverittins *Pepitas bröllop* (1890).

Avhandlingen är mycket omfattande (525 sidor, 26 kapitel, exklusive inledning och sammanfattning) och täcker ett brett spektrum. De första kapitlen gäller gränsdragningen kring åttitalet och åttitalisterna (eller rättare sagt omöjligheten att dra några gränser eftersom personerna hela tiden ändrade positioner, lojaliteter och åsikter). Där finns också kapitel om författarnas självuppfattning och litterära metod, liksom graden och arten av åttitalisternas realism. Avhandlingen varvar sedan kapitel om åttitalisternas materiella villkor med mer idéanalytiskt inriktade. Till den första gruppen hör kapitel om de stora sociopolitiska omvälvningarna i det svenska samhället (industrialisering, urbanisering etc.). Och i den andra finns kapitel som utgår från olika centrala begrepp inom det litterära livet. Till dem hör yrket "litteratör", "sedligheten" och sedlighetsdebatten, "tendenslitteratur" och "indignationslitteratur", hur åttitalisterna konstruerade sitt "utanförskap", etc. Vidare behandlar några kapitel striden mellan författarna och statskyrkan, åttitalisternas gruppering till koteri och generation, föreställningen om den "frie" författaren och författarnas försök att skapa sig ett "namn". Debatten kring Strindbergs *Giftas* behandlas utförligt, liksom Verner von Heidenstams genombrott.

Greppet att starta analysen i en viss term ("litteratör", "tendenslitteratur", "sedlighet") är väsentligt i avhandlingens metod. Där finns metodiskt släktskap med Raymond Williams *Keywords* (1976) – om än inte kommenterat i avhandlingen – som ju rymde just sådana utredningar av nyckelord i kultur och samhälle. Gedin använder nyckelorden för att fälla ut åsikter och positioner i tidens debatt. Ofta görs det för att hitta skillnader mellan män och kvinnor som kollektiv, samtidigt som han har ögonen öppna för de förändringar som skedde under decenniet. Analyserna ger där-

för en spännande bild av konflikterna och dynamiken i åttitalets utveckling.

Övergången från åttital till nittital framstår i denna avhandling i hög grad som ett könens inbördeskrig på den svenska parnassen. Männerna plundrade kvinnorna på deras status och tog avstånd från en kvinnlig ”indignationslitteratur” – allt med följden att kvinnorna trängdes ut från prestigelitteraturen. Åttitalisterna hade börjat med att skaffa sig en utanförstående och kritisk position, en unglitterär radikalism där män och kvinnor förenades i sin kritik mot det bestående i form av kyrka och äktenskap. När opinionen mot författarna hårdnade från mitten av decenniet svarade de med publikförakt, samtidigt som de manliga författarna började tala allt mer kritiskt om den kvinnliga ”indignationslitteraturen”. Det långvariga upphöjandet av ”ungdom” inom åttitalismen innebar att det kommande generationsskiftet gick desto lättare. När Verner von Heidenstam gjorde entré på den litterära scenen var det dags för ett nytt Ungt Sverige. Förvisade till kulisserna fanns en rad litterärt lemlästade kvinnliga författare, offer för en rad mekanismer för utmönstring som nästan gjorde det till ett brott att vara kvinna – åtminstone om man skrev samhällsengagerat och hade framgångar hos den stora publiken.

Som redan detta korta referat visar är stoffet i avhandlingen stort och mångskiftande. Gedin hanterar det kunnigt och medryckande, men tyvärr har dispositionen inte blivit helt lyckad. Till sammans liknar kapitlen mer ett simultant nätverk, avsett att navigera i olika riktningar, än en framställning som driver framåt logiskt och kronologiskt.

Det finns en utmärkt klar beskrivning av avhandlingens gång på s. 10–11. Men linjerna är inte lika klara vid läsningen eftersom vissa ämnen splittras på flera kapitel. Ibland sker det i intilliggande kapitel, t.ex. sedlighetsdebatten (kap. 5 och 6) och litteraturens funktioner (kap. 15 och 16). Och ibland sker det i kapitel som har längre mellanrum, t.ex. förhållandet mellan författarna och statskyrkan (kap. 7 och 23), litteraturkritiken (kap. 4, 17) och frågorna om författarnas klass-tillhörighet (kap. 9 och 24). Kap. 22, om debatten 1885–87, upprepar också en del resonemang från första delen. Till oklarheten i dispositionen bidrar också att avhandlingen har en indelning i två delar som verkar ganska godtycklig. Indelningen avser inte, som man kanske kunde ha väntat sig, ”bakgrund” respektive ”analys”. I bägge

delarna går Gedin tvärtom rätt djupt in i analysen av historiska fenomen, och i bägge täcker han hela åttitalet.

David Gedins avhandling är en materialistisk undersökning av litteraturens villkor som ger anledning att reflektera över vissa grundläggande teoretiska frågor. Tre teoribildningar dominerar denna avhandling. Den första är Pierre Bourdieus kultursociologi, den andra Jürgen Habermas offentlighetsteori, och den tredje är genusteori. De förenas av en strävan att undersöka författarna som kollektiv – men också att försöka göra rättvisa åt den individuella särarten hos var och en av dem, både biografiskt och konstnärligt. Allt försiggår inom ett generellt litteratursociologiskt perspektiv, alltså ett intresse för samspelet mellan litteratur och samhälle. En böjning av ordet ”litteratursociologi” är faktiskt det första ordet i framställningen.

Att genusperspektivet är centralt för avhandlingen framgår inte minst av dess titel, *Fältets herdar*. Titelns maskulinitet har ingenting att göra med slentriantänkande eller språkliga klichéer. Tvärtom är den lika exakt som distanserad. Av olika skäl (som alltså utreds i avhandlingen) kom det litterära fältet vid decennieskiftet att domineras av män – samtidigt som det präglades av sociala mekanismer som nedvärderade och sållade bort kvinnliga författare. Det litterära fältet kom bokstavligen att domineras av herrarna, männen framför kvinnorna. Titeln är alltså ett sorts intellektuellt program som exekveras genom hela framställningen och till sist får sina estetiska implikationer diskuterade på dess avslutande sidor.

Genusperspektivet är närmast common sense-artat (Gedin åberopar få teoretiska auktoriteter på området), men användningen av Bourdieus teorier utgår från en lång inledande presentation av dem. Här kan läsaren av avhandlingen notera att Gedin väljer en viss position, en som inte är given. Man kan nämligen renodla två sätt att använda Bourdieus teorier. Ett är vad man kan kalla *metaforiskt* och ett som man kan kalla *matematiskt*. Det metaforiska sättet bygger på en användning av Bourdieus termer som mer allmänt deskriptiva kategorier (”fält”, ”kapital”, ”investeringar”), det matematiska på en sorgfälligt genomförd korrespondensanalys, en sofistikerad statistisk metod som i sin tur förutsätter en excerpering och kodning av stora material (t.ex. biografiska uppgifter, utbildningsdata, uppgifter om och i tidningsar-

tiklar etc.; jfr Gedin, s. 12). Vad det gäller är att på klassiskt sociologiskt vis undersöka säkerheten av samband mellan olika variabler.

Den metaforiska användningen är den mest utrymmeskrävande, men den har också blivit den klart vanligaste inom svensk litteraturvetenskap. Den enda matematiska användningen av Bourdieus teorier jag känner till beträffande svensk litteraturhistoria kommer faktiskt från en belgisk skandinavist, Daan Vandenhoute, som lade fram en korrespondensanalytisk avhandling om svensk litteratur under sextio- och sjuttioalet vid universitetet i Gent vid slutet av 2002: *"Om inträdet i världen". En litteratursociologisk studie av lyrikdebutanterna i 1970-talets svenska litterära fält* (utgiven våren 2004 i bearbetad form i Sverige som *Om inträdet i världen. Lyrikdebutanterna i 1970-talets svenska litterära fält*).

Till den teoretiska situeringen av Gedin's avhandling hör att notera att han alltså använder Bourdieu metaforiskt, samtidigt som han i stort sett undviker den kvantitativa metoden. Följden blir att läsaren inte sällan blir oklar över säkerheten av de samband som presenteras.

En grundläggande teoretisk fråga gäller Gedin's syn på vilka som var de viktigaste historiska drivkrafterna bakom omvandlingen av litteraturens villkor omkring 1890. Som jag förstår honom ser han främst tre skäl, alla klassiska faktorer i analysen av övergången från årtital till nittital: (1) Sveriges industrialisering, landets "modernisering" (alltså övergripande materiella faktorer); (2) Isärhållandet och hierarkiseringen mellan könen som grundläggande samhällsliga kategorier (männens utsällning av kvinnor enligt genussystemets logik); (3) Den litterära generationsväxlingen som inneboende drivkraft i det litterära livet – "pretendenternas" strävan att ta över den litterära makten (utifrån Bourdieus teori om det litterära fältet).

Medan den första drivkraften är ryckig och historiskt föränderlig, har de bägge andra karaktären av "sociala naturlagar". Det innebär att de har högt förklaringsvärde – men också att de oftast ger förväntade resultat, dvs. att de kommer att fungera ungefär som historiska konstanter (något som Gedin noterar beträffande Bourdieu: se not 43 s. 452 f). Synpunkten är ingen kritik mot avhandlingen, utan mer av ett vetenskapsfilosofiskt problem för alla som arbetar med totaliserande teorier av detta slag. Övriga överraskningarna och paradoxerna finns oftast på andra ställen – i rela-

tionen mellan de materiella faktorerna och de enskilda författarnas handlande, i skillnaden mellan förväntat och faktiskt beteende.

Avhandlingen ger också anledning att fundera över hur Pierre Bourdieus teorier fungerar litteratursociologiskt. En av Bourdieus stora insatser var att utveckla en elegant teori om det litterära fältets autonomi och den "omvända ekonomi" som det präglas av (hög försäljning ger låg status, missförstådd avantgardism ger hög status, fiasko på kort sikt kan bli framgång på lång och vice versa).

Teorin har högt förklaringsvärde, inte minst vad gäller de kommersiellt "olönsamma" sidorna av förlagsverksamhet. Problemet är bara att den monetära ekonomi som faktiskt är av grundläggande betydelse för hela bokmarknaden samtidigt riskerar att bli otillräckligt belyst. Visserligen gör Bourdieu i sina modeller också rättvisa åt de författare som skriver för den breda publiken, för det som kallas "den stora produktionens fält". I praktiken riktas intresset hos honom dock mest mot "den rena produktionen", mot det som kan kallas den icke-kommersiella elitkulturen. Det är i beskrivningen av den hans teori har sin verkliga styrka. Risken finns då helt enkelt att man underskattar de kommersiella inslagen i elitkulturen – det faktum att "den omvända ekonomin" faktiskt hela tiden är sammanvävd med den monetära.

Bourdieu's litteratursociologi är främst en teori om prestige och status, utvecklad för en påfallande elitistisk litterär kultur. Kanske är den den mest nyanserade och genomarbetade smaksociologi som har utvecklats. Men paradoxalt nog fungerar den också konventionaliserande och bekräftande. Vad intresserar sig litteraturvetenskapen av tradition för? Ja, kampen om den litterära smaken, kritikers förhållningssätt, litterära generationsväxlingar, avantgardets historia, de stora diktarnas karriärer. Och vad ägnar den sig mindre åt? Marknadsförfattarnas historia, pengarnas inflytande, förlagens funktioner som litterära härförare. Drastiskt uttryckt hjälper Bourdieus teorier litteraturvetenskapen att göra ungefär vad den alltid har gjort – om än på ett mer sofistikerat sätt. Inte sällan hjälper den forskarna genom att sätta upp en starkare strålkastare under den lyktstolpe där de redan har letat länge.

Delvis finns tendenser till detta i David Gedin's avhandling. Årtitalet och nittitalet har ju tidigare setts som två litterära generationer som stod emot varandra, anförda av giganterna Strindberg och Heidenstam. Och ungefär så blir bilden

också i denna avhandling – om än mycket mer nyanserad och med åtskilliga friska iakttagelser. I sina *huvudlinjer* hamnar undersökningen ofta ganska nära Lundevall och Johnsson – samtidigt som det naturligtvis finns åtskilligt nytt att lära, dels i enskilda analyser, dels i det övergripande genusperspektivet.

Teoretiskt sett kan saken uttryckas som att en litteratursociologi som inriktar sig för mycket på den omvända ekonomin riskerar att förlora den kritisk-materialistiska potential som skapas genom att fokusera den monetära ekonomin. Vad man vinner i kunskap om den symboliska ekonomin, riskerar man att förlora i materialism.

David Gedin har dock ofta gott väderkorn för de materiella förhållanden som präglade tidens idéer, liksom för kampen mellan åttitalisterna och de starka samhällsbevarande institutioner som de kämpade emot: kyrkan, Svenska Akademien, i viss mån pressen och litteraturkritiken. Analyserna på dessa områden är oftast nyanserade och övertygande.

Ändå kunde man önskat en fördjupning på några punkter. Två av dem är universiteten och bokmarknaden.

Med rätta ägnar David Gedin mycket utrymme åt författarnas relation till kyrkan. Den var på en gång auktoritet, överordnad censurinstans och officiell normgivare. Författarnas kamp med kyrkan var bokstavligen en kamp om läsarnas själar, om deras medvetanden och världssyner. Men samma kamp rasade mellan författarna och universiteten.

Att universiteten uppmärksammas så litet i denna avhandling beror delvis på de historiska förhållandena själva. Som Gedin påpekar hade alla de manliga åttitalisterna studerat vid universitet, men inga av dem blev kvar där. Denna flykt från akademien hade intressanta följder för deras författarroll.

I ett längre perspektiv har universiteten varit ytterst viktiga för de skönlitterära författarna: som bildningsväg, som inkomstkälla, för deras självbild. Den svenska romantiken var som bekant ytterst nära förbunden med universiteten, den plats där många av dem fick eller sökte sin försörjning, skyddade från den fria litterära marknaden. Också under 1900-talet har många skönlitterära författare försörjt sig som forskare och lärare vid universitet.

Inte så under det moderna genombrottet. Som

Clas Ahlund har visat i sin avhandling från 1990 om den skandinaviska universitetsromanen 1877–1890 (som för övrigt inte använts i avhandlingen) var genombrottsförfattarnas skildringar av universitetslivet genomgående negativa (se t.ex. Ahlund s. 182–184). Att profilera sig mot de akademiska läroanstalterna blev viktigt för ”åttitalisterna” – de främsta exemplen är kanske Strindbergs *Från Fjerdningen och Svartbäcken* (1877), Gustaf af Geijerstams *Erik Grane* (1885), Axel Lundegårds *Röde prinsen* (1889) och Ola Hanssons *Resan hem* (1895). Ahlund utreder grundligt de litteratur- och idéhistoriska skälen till detta, men ur den synvinkel som är aktuell för David Gedin kunde andra aspekter ha lyfts fram.

Liksom kyrkan var ju universiteten en av samhällets viktiga institutioner för normbildning. Och precis som kyrkan kritiserades universiteten av åttitalisterna för hyckleri och moralisk undfallenhet. Att angripa universiteten var ännu ett sätt för författarna att attackera det bestående (typiskt nog skedde de mest vållustiga angreppen mot universiteten i satiren mot prästerna, ”svartrockarna”). Men åttitalisternas antiakademiska hållning var också en tacksam metod för marknadsförfattarna att profilera sin författarroll. De ökade sin egen intellektuella auktoritet som orädda sanningssägare genom att undergräva universitetens. Och de hade råd med den sortens bittra uppgörelser eftersom ingen av dem satsade på en karriär i katedern. Denna aspekt av författarrollen hade gärna kunnat diskuteras i avhandlingen.

En ännu större lucka lämnar bokmarknaden efter sig i avhandlingen. En klassisk förklaring till åttitalismens reträtt har ju varit publikens ointresse. Den förklaringen anfördes faktiskt redan i Heidenstams *Renässans* (där författarnas grävdersstämning förklaras av den fattigdom som föds ur publikens ointresse; se s. 21, 25) och har sedan gått igen i senare forskning (t.ex. Johnsson, Ahlström, Lundevall). Förvånande dock diskuterar Gedin knappt alls bokmarknadens roll. Avhandlingen börjar exempelvis med en skickligt gjord summering av de ekonomiska förändringarna i Sverige – industrialiseringen, urbaniseringen, de tekniska framstegen, de stora politiska debatterna etc. (kap 3, ”Åttitalisternas samhälle”) – men märkligt nog saknas där aspekter på läget inom bokmarknaden, inom litteraturens egen ekonomi. Det finns en kort och värdefull överblick över tidsskrifter och tidningar (s. 71–73), men ingen motsvarande över förslag, bokhandel etc.

Litteraturens när villkor blir sedan ofta något av en blind fläck i framställningen – de intressanta uppgifter som ibland finns om bokutgivning och författarinkomster degraderas ofta till notavdelningen (t.ex. not 102, s. 405; not 413, s. 478 f). Ett typiskt exempel på hur Gedin kommer på distans från litteraturens när villkor är resonemanget om urbanisering (s. 62–64). Det underbyggs med historisk statistik, kompletterad med ett par notiser om urbanisering som litterärt motiv hos Strindberg och Söderberg (s. 64). Men urbaniseringen hade en mer direkt roll för bokens samhälle. Större städer betydde bärkraftigare kundgrupper, något som i sin tur innebar att fler bokhandlare kunde etableras och överleva – och att förlagen kunde få bättre bärkraft (jfr Sven Rinman, *Studier i svensk bokhandel*, 1951; Svedjedal, *Bokens samhälle*, 1993, kap. 4).

Behovet av en analys av hur bokmarknaden fungerar kan i mer generella termer uttryckas på följande sätt: När Sverige industrialiserades, blev också den litterära världen mer industrialiserad. Kampen mellan olika företag inom den svenska företagsvärlden motsvaras i bokens värld av konkurrensen mellan olika förlag (liksom kampen mellan olika bokhandlare, tryckare och andra). På det sättet kan man säga att bokmarknaden fungerar som förmedlande instans mellan samhällsekonomin och författarna – mellan å ena sidan åkrarnas och fabrikenas lönsamhet och andra sidan handen som förde den enskilda pennan och vad den skrev.

Naturligtvis var sambandet inte mekaniskt. Bokmarknaden har sin egen logik, sina egna konjunkturen, som inte nödvändigt följer dem i den stora samhällsekonomin. Dessutom finns där särskilda regelverk och avtal som påverkar vad förläggare och författare gör – lagar om upphovsrätt, översättningskydd, etc. Allt detta gör det särskilt viktigt att förstå bokmarknadens mekanismer för att få grepp om författarnas villkor, deras handlande och författarroll. Samtidigt har de själva stora möjligheter att påverka denna närekonomi. Författarflykt kan mörda ett förlag, en eller ett par bästsäljare kan rädda ett förlag – samtidigt som dålig bokförsäljning faktiskt kan döda ett författarskap.

Förlagens roll uppmärksammas dock egentligen inte alls i avhandlingen. Det är synd, eftersom frågan om åttitalismens uppgång och fall rymmer två fenomen som hade varit spännande att få diskuterade ur förlagshistorisk synvinkel.

Den första gäller författarflykten till Bonniers. Många av åttitalisterna hade kommit ut på Ivar Haeggströms förlag, men vid mitten av 1880-talet började de gå över till Bonniers – delvis som en följd av Giftas-åtalet, delvis eftersom Bonniers sedan Karl Otto Bonnier kom in i firman började försöka profilera sig tydligare som ett förlag för just de svenska skönlitterära författarna – en insats som för övrigt Karl Otto Bonniers memoarer skulle bli ett monument över.

Bonniers förhållande till åttitalisterna blev dock komplicerat. Å ena sidan tillhörde åttitalisterna onekligen sin tids ledande författare. Men å andra sidan sålde deras böcker mycket dåligt. Den hand Karl Otto Bonnier samlade på sig bestod, ekonomiskt sett, inte av trumfkort utan av lankor.

Sten Torgerson har tagit fram intressanta siffror om utgivningen av romaner i Sverige från 1866 och framåt (*Fiktionsprosa på svenska 1866–1900* [1990]). Gedin inför dem i en not, men främst för att diskutera relationen mellan svenska original och översättningar (se s. 52–53). Om man tittar närmare på siffrorna visar de emellertid att den svenska skönlitteraturen i original befann sig i en kris vid slutet av 1880-talet. Då minskade nämligen utgivningen ganska kraftigt. Räknat i femårsperioder gick utgivningen av svenska romaner ned med ungefär en fjärdedel från första halvan av decenniet till den andra. Det här var faktiskt den enda perioden fram till 1920 som utgivningen av svenska original minskade (jfr *Bokens samhälle*, s. 36).

Vad som döljer sig bakom siffrorna är inte entydigt, men sannolikt speglar de svårigheter för svenska författare att intressera publiken för sina verk. Författarna insåg det – ofta smärtsamt eller katastrofalt (i sitt avskedsbrev till Geijerstam före självmordet pekade Victoria Benedictsson på ekonomiska bekymmer som ett skäl till sin förtvivlan; se Johnsson s. 312). Och förläggarna insåg att läget var illa. Frågan är exempelvis hur pådrivande Bonniers (läs: Karl Otto Bonnier) var i polemiken och hur angelägen han var om att göra slut på ett litterärt åttiotal som brände förlagets resurser. Det är intressant att notera att han tyckte att Heidenstams och Levertins *Pepitas bröllop* var ”alltför ’godmodig’” (Heidenstam till Levertin 20 april 1890, cit. efter Per I. Gedin, *Litteraturens örtagårdsmästare*, s. 215). Det fanns naturligtvis åtskilliga andra skäl till att Karl Otto Bonnier var så förtjust i Verner von Heidenstam.

Men en del i "nittitalisten" Heidenstams storhet var för Bonniers att han angrep en litterär skola som lockade få köpare.

I förlängningen av detta resonemang ligger en mekanism som vore värd att utforska vidare. Andra länder har debatter mellan litterära skolor – Sverige har snarast fejder mellan olika generationer av Bonnierförfattare. Det har naturligtvis att göra med den nästan egendomligt starka ställning som Bonniers förlag har fått i den svenska litteraturen. Men i detta familjeföretag har olika generationer av förläggare skolats in och då varit med om att formera nya litterära generationer. Någon borde på allvar pröva tanken om inte de starka decenniegrupperingarna i svensk litteratur har att göra med olika förläggargenerationer inom huset Bonnier. Nya förläggare har formerat och burit "sina" litterära generationer, sin egen profil inom familjeföretaget: Karl Otto och nittitalisterna, Tor och tiotalisterna, Gerard och fyrtiotalisterna, etc.

Till sådana vidare frågor stimulerar David Gedin avhandling.

Kärnan i David Gedin studie är undersökningen av hur en modern "författarroll" växte fram. Termen är så central att den t.o.m. finns med i undertiteln. Den blir också ett verkligt användbart analytiskt redskap som låter Gedin göra intressanta utredningar av författarnas självförståelse och attityder. Att utgå från termen "författarroll" är både fyndigt och resultatrikt.

Diskussionen av innebörden hos termen "författarroll" borde dock ha varit mer energisk. Tyvärr saknas en egentlig definition av och diskussion om termens innebörd, liksom anknytningar till Bo Bennich-Björkmans arbeten i ämnet. Det är ju via honom som termen har kommit att användas i svensk litteraturforskning (se exempelvis hans uppsats om Strindberg i *Samlaren* 1962 och om Hjalmar Söderberg i *Från Snoilsky till Sonnevi* 1976; han använde ju också termen "författarroll" för att organisera sin framställning om 1800-talet i Lönnroth & Delblancs *Den Svenska Litteraturen* D. 3). En vidare diskussion av termen hade dessutom öppnat spännande möjligheter att knyta an till bredare samhällsvetenskapliga teorier kring rollsociologi och socialpsykologiska frågor kring författaridentitet, självuppfattning och kontinuerligt människoblivande.

Gedin menar att den "moderna författarroll" som skymtar är stipendieförfattarens, eller åtmins-

tone en författare som är delvis eller helt oberoende av marknaden (s. 9). Övergången från åttital till nittital var bland annat skiftet från författare som skriver för publiken till en typ av författare som skriver mer direkt för varandra, liksom för den sorts evighet som kan leda till goda inkomster efter något eller några decennier (alltså den litteratur som följer den omvända ekonomins lagar).

Denna polaritet mellan "marknadsförfattare" och "stipendieförfattare" har alltså att göra med den mellan den "heteronoma" och den "autonoma" polen i det litterära fältet. Och visst fanns en sådan konflikt inbyggd i generationsskiftet från åttital till nittital, spänningar som Gedin belyser intressant och insiktsfullt.

Men hur radikal var egentligen omvälvningen?

Jag måste erkänna att jag blir förvånad när Gedin inledningsvis slår fast att "den autonoma polen" har kommit "att styra i stort under 1900-talet" (s. 17). Det kan knappast gälla bokutgivningen (med ett litterärt liv styrd av en omvänd ekonomi skulle de flesta förlag och bokhandlar ha gått i konkurs många gånger om). Och det kan knappast heller gälla läsarnas preferenser (då skulle decennier av läsundersökningar ha ljugit). Jag misstänker att ett litteraturvetenskapligt synfel finns inbyggt i påståendet, liksom faktiskt i Bourdieus teorier. De verk vi intresserar oss för i seminarierum och avhandlingar fungerar ofta enligt autonomins logik. De åtnjuter hög prestige, de tillhör den kanon som litteraturforskare använder för att uppfostra litteraturforskare. Men de har långt ifrån den kulturella dominans som vi tror. Tvärtom finns ett brett kulturliv där den hävdvunna kanon och de nyligen konsekreerade mästerverken spelar en ganska liten roll.

Gedin har också ibland en tendens att överdriva originaliteten i åttitalisternas författarroll. Ett par exempel: Gedin menar att åttitalisterna hade "en författarposition från vilken – för första gången sedan romantiken – utsikten var framtiden" (s. 156). Uttalandet stämmer knappast, och det av två skäl. För det första var utsikten framtiden också under den stora liberala epoken under 1830–1850-talen (här fanns för övrigt också precis samma mekanismer som under åttitalet av att göra sig ett namn, tala om ungdom, utanförstående etc). Och för det andra sökte sig romantikernas blickar faktiskt ofta till annat än framtiden – till himlen, fjärran eller drömda länder, det svenska förflutna, etc. Ett annat tillfälle när Gedin överdriver åttitalisternas originalitet är när han

hävdar att det under åttitalet ”etablerades en ny, modern och expansiv författaridentitet som också inbegrep deltagande i tidningar” (s. 75). Invändningen är given. Det hade skett tidigare, och genom *Aftonbladet* och andra liberala tidningar skapades just en sådan författartyp. Här finns alltså en författarroll som följer linjen Almqvist – Blanche – Rydberg fram till åttitalisterna.

Enligt min uppfattning vore det bättre att se hela perioden ca 1840 till 1890 som en liberalismens tidsålder, präglad av en författarroll som satte tidens problem under debatt, av författare som gärna skrev både i tidningar och böcker, som skrev för en stor marknad och tillämpade ”idealrealismens” estetik. Här fanns en författarroll som började formeras hos Bremer och Almqvist och gick fram till just åttitalismen. Estetiskt finns naturligtvis enorma skillnader mellan 1830- och 1880-talets realism. Men poängen är en annan, den att deras författarroll (författarnas relation till läsarna och deras självvalda intellektuella uppdrag) var snarlika.

Överhuvudtaget har Gedin en viss tendens att underskatta kontinuiteten i utvecklingen. Gedin konstaterar – mycket riktigt – att det ”inte existerade något autonomt litterärt fält i Sverige under 1880-talet” (s. 16). Men det hindrar inte att det litterära fält som faktiskt existerade hade en viss grad av autonomi, alltså inslag av den ”omvända ekonomin”. Fältet kan ha inslag av autonomi (eller tendenser till autonomi) utan att fördenskill vara helt autonomt. Jag är alltså skeptisk till Gedinns påstående att det under åttioalet ”saknas den omvända ekonomi” (s. 24, jfr 117–118; liknande s. 40, 48, 263–264, 328; jfr s. 174). Lika tveksam är jag till hans utsaga att åttitalisterna skulle ha mått sin framgång enbart i försäljningssiffror och inkomster eftersom det inte fanns något autonomt litterärt fält (s. 117–118). Jag skulle föredra en mjukare formulering av typen ”mycket få inslag” eller ”bara svaga inslag”. Det är inte fråga om ett antingen/eller, utan om gradskillnader och förskjutningar. (Så beskriver ju också Gedin mycket riktigt Bourdieus hållning i sin teoretiska översikt s. 16.) Ur den aspekten blir brottet mellan ”åttital” och ”nittital” inte så dramatiskt som avhandlingen suggererar.

I avhandlingen finns nämligen gott om exempel på förekomsten av en omvänd ekonomi under åttitalet. Gedin citerar exempelvis en artikel av Hellen Lindgren från *Ur dagens krönika* 1884 som visar på en klyfta mellan kritikernas och pu-

blikens åsikter (s. 79) – alltså ett typiskt tecken på omvänd ekonomi. Och han visar själv intressant och övertygande att författarnas skarpa samhällskritik fick dem att fungera som en egen grupp, delvis skild från de borgerliga skikt de härstamade ur. Till det kommer att han kan visa att fältet börjar fungera med autonom logik (s. 358–361) när männen tog avstånd från kvinnorna för deras framgångar. I sammanhanget gör han ett viktigt och riktigt påpekande: ”Det ligger nära till hands att tolka den successivt ökande betoningen på estetiska värden som den stora publiken inte förstår, som ett sätt för de manliga författarna att hantera sitt bristande genomslag hos publiken.” (s. 361) Mekanismerna är ännu ett tecken på inslag av autonomi i det litterära fältet under 1880-talet.

Graden av autonomi blir ofta synlig genom interna hackordningar bland författarna. Man ska då minnas att avhandlingen handlar om åttitalisterna, som var en ganska smal grupp inom den svenska skönlitteraturen. I sin avhandling har Karl-Erik Lundevall beräknat att ungefär en sjättedel eller femtedel av förstagsutgivningen av skönlitteratur var åttitalslitteratur (Lundevall, s. 148 f, 151, 346). Nu rymde åttitalismen några verkligt framgångsrika skribenter (främst Strindberg, därefter Anne Charlotte Leffler). Men i tiden – alltså i 1880-talet till skillnad från åttitalet – fanns andra författare med betydligt bättre publikkontakt, även om de nu har fallit i glömska. En av dem var Johan Olof Åberg, författare av historiska romaner (han lär ha givit ut 100 nya skrifter under 1880-talet). En annan var kåsören Alfred Hedenstierna (sign. Sigurd). Han var en Sveriges mest framgångsrika och förmögna författare, om vilken Albert Engström rimmade: ”Diktare bliva sällan feta / om de inte Sigurd heta.” (Cit. efter *SBL* 18, s. 438). Och en tredje var den folklige författaren Pehr Thomasson, som skrev ett stort antal arbeten i ”Öreskrifter för folket”, ofta med upplagor över 20.000 exemplar.

Om nu publikframgången var det främsta kriteriet för åttitalisterna på litterär framgång – borde inte då de här författarna ha åtnjutit hög status och ha varit fältets herrar? Men det var inte, definitivt inte för åttitalisterna och knappast för den litterärt intresserade publiken. Anledningen var förstås att det fanns en hierarki som upprättades av kritiker och författare, och sedan spreds vidare inom åttitalismen. Vilket är just ett tecken på att fältet hade en viss grad av autonomi.

Jag tror att denna typ av ”författarstyre” hänger

nära ihop med två frågor som Gedin diskuterar intressant och ingående. Den första är frågan om "tendenslitteratur" (kap. 13–14), den andra frågan om hur författarna skapar sig ett "namn" (s. 237). I det första fallet kan laddningen i ordet "tendens" sägas ha att göra med att en "tendens" (i betydelsen entydigt ställningstagande) är något som tycks föra litteraturen alltför nära maktens fält. Enkelt uttryckt är "tendensen" dålig eftersom den underställer litteraturen en politisk logik. I det andra fallet gäller det, som Gedin säger, att författarna tydligare särskiljer sig som ett "individualistiskt kollektiv" (s. 251) genom att allt oftare sätta ut författarnamn i artiklar och på böcker (i stället för att publicera sig anonymt). Som författande individer kunde de alltså upprätta en distans av självständighet gentemot publiken. De var inte anonyma företrädare för publiken, utan starka, egna röster. De var just aktörer som strävade efter autonomi – inte efter att representera publiken.

Ytterligare en faktor återstår att kommentera i detta sammanhang. Det gäller arten av "ättitalet" respektive "nittitalet". David Gedin beskriver skiftet som en övergång från en samhällsdebatterande författarroll till "en mer l'art pour l'art-inriktad litteratursyn" (s. 102), ett skifte som ska ha missgynnats särskilt av kvinnliga ättitalisterna som "marginaliserades eller tystades". Han säger också att "kvinnorna i stort sett försvunnit" (s. 337) ur den svenska litteraturen mot slutet av åttitalet.

Det senare påståendet är kanske något överdrivet, att döma av siffrorna i Eva Hegggestads avhandling *Fången och fri. 1880-talets svenska kvinnliga författare om hemmet, yrkeslivet och konstnärskapet* (1991). Där har Hegggestad bl.a. inventerat utgivningen av ny fiktionsprosa i bokform av kvinnliga författare i Sverige. Hennes undersökning visar att antalet titlar var relativt högt även mot slutet av decenniet – 1887–89 kom 51 titlar, 1884–86 kom 43 och 1881–83 60 (Hegggestad s. 213; det bör dock observeras att en kraftig minskning skedde just 1889).

Med statistiken hyfsad måste ändå betonas att Gedin har rätt i en annan mening – den att de kvinnliga författarnas prestige hade urholkats kraftigt under decenniet. De manliga författarna hade (med gruppens halvmedvetna sociala logik, snarare än med konspirationens överlagda planering) sett till att de kvinnliga författarna blev diskrediterade. De var på en gång "realister", "indignationsförfattare" och "marknadsförfattare".

Men hur marknadsfrånvänd och *l'art pour l'art* var egentligen nittitalets litteratur?

Delvis var den naturligtvis det om man följer vad som kan kallas Heidenstam-linjen i debatten och litteraturen – även om hans *Renässans* i en mening också drev tesen att författarna skulle sluta skriva så tråkigt, och med ett nytt skrivsätt skapa en större publik. Men jämsides med detta fanns också ett annat nittital. Det var ett nittital med rötterna i Värmland och en krona av en annan sorts litteratur än den som inriktas på *l'art pour l'art*.

Selma Lagerlöf och Gustaf Fröding debuterade bägge i bokform 1891. Bägge kom att tillhöra sin tids mest populära författare: Selma Lagerlöf är sannolikt den bäst säljande svenska kvalitetsförfattaren i modern tid, med globala framgångar och inkomster på en nivå som få författare kunde drömma om. Och Fröding blev en verkligt folkkär och säljande lyriker. De var inte "realister" eller "indignationsförfattare" i den mening som polemiken talade om beträffande åttitalet. Men de var delar av ett nittital som var en marknadsförfattarens renässans mer än en reträtt. Nittitalet blev ett decennium när kvalitetslitteraturen kunde nå ut på ett nytt sätt, när publiken frågade efter nya böcker av svenska författare på ett helt annat sätt än under åttitalet.

Lagerlöf och Fröding passar dock inte in i Gedin övergripande tes om övergången från "marknadsförfattare" till "stipendieförfattare". Kanske är det anledningen till att bägge är märkligt frånvarande i avhandlingen – de nämns bara ett par gånger var, då mest i förbigående. Förmodligen är det en effekt av att de inte passar in i det Bourdieu-inspirerade men traditionella mönstret där en ny litterär generation uppstår genom en stark pretendent och polemiker – ungefär som i fallet Heidenstam.

Det fanns alltså en paradox i nittitalets litteratur, den att författarna visserligen gärna talade om konstens egenvärde, men samtidigt ofta hade större framgång hos publiken än åttitalisterna. Just Heidenstams författaröde visar på denna ambivalens. Å ena sidan hade han den upphöjt aristokratiska och publikföraktande attityden – men å andra sidan kom han att skriva en rad bästsäljare, bli drivande inom reformeringen av *Svenska Dagbladet* till en modern tidning, samtidigt som han var en av männen bakom den ekonomiska intresseorganisationen Sveriges Författareförening (1893). I denna intresseförenings program syntes

för övrigt också författarnas ambivalens tydligt. Å ena sidan ville de använda föreningen för att göra författarna mindre beroende av marknaden (t.ex. genom att inrätta stipendier). Men å sidan ville de samtidigt öka inkomsterna från marknaden genom att ordna upp i lagstiftningen kring upphovsrätt, ge juridiska råd om förlagskontrakt m.m. Föreningen försvarade, kan man säga, författarnas intressen vid både den autonoma och den heteronoma polen.

Genom Selma Lagerlöf aktualiseras också en komplikation i bilden av de kvinnliga åttitalisterna. Hon var drottningen bland de kvinnliga författare som kunde göra författarskapet till sitt yrke – hon lämnade sin tjänst som lärarinna sedan hennes inkomster från författarskapet blev mångdubbelt större än dem från skolan. Hon var tidens mest lysande exempel på att litteraturen kunde bli en försörjning för kvinnorna. Men liknande mekanismer var också viktiga för de kvinnliga åttitalisterna. David Gedin har alldeles rätt i att de flesta vid decenniets slut hade "slutat producera den hierarkiskt högt värderade skönlitteraturen" (s. 379), liksom i att de hade rönt svårt motstånd från männen och institutioner som teatrarna. Resultatet? Under nittitalet kom de kvinnliga författarna ofta att skriva i genrer med lägre prestige som populärlitteratur och barnböcker. Om denna utveckling bedöms strikt med det litterära fältets normer var den ett misslyckande (de kvinnliga författarna hade lämnat prestigen och den omvända ekonomin). Men ur en annan synvinkel innebar omsvängningen faktiskt ofta att de praktiserade vad de predikat i sina åttitalromaner – där de talat för kvinnans rätt till arbete och självständighet. De skrev för pengar därför att de pengar de skrev ihop var deras försörjning.

Gedin har alltså rätt i att kvinnorna (som kollektiv) blev utmönstrade av männen (som kollektiv). Men samtidigt följde de kvinnliga författarna ett gammalt mönster, ett mönster som innebär att kvinnliga författare av yttre, sociala skäl har tenderat att skriva mer direkt för marknaden än männen (som hade enklare att få försörjningsyrken eller sinekurer).

Den slutliga paradoxen – som ligger utanför avhandlingen, men som blir aktuell i nästa del av undersökningen – är att Gustaf af Geijerstam kom att följa just detta kvinnliga mönster. Det skedde när han lämnade "realismen" för "bestsellerismen" och "sentimentalismen" med succén *Boken om Lillebror* (1900). Gustaf af Geijerstams

handlande var litterärt skandalöst – kanske eftersom han litterärt sett betedde sig ungefär som en kvinna.

Som har framgått har jag haft två huvudsakliga invändningar mot David Gedin's avhandling. Den ena är att dispositionen kanske inte är helt lyckad i alla stycken. Den andra ligger på en mer övergripande teoretisk nivå, den att de använda perspektiven och teorierna inte fångar alla väsentliga inslag i det litterära livet, utan tenderar att föra bort avgörande materiella inslag ur synfältet.

Sådana invändningar hör till det vetenskapliga samtalet. Och de hör särskilt till opponerens uppgift. De ska därför inte skymma det faktum att David Gedin har skrivit en viktig, tankeväckande och resultatrik avhandling. *Fältets berättar* är en modern genomlysning av en ofta utforskad epok. Den ger nya belysningar av det mentala rum som det litterära åttiotalet utgjorde, liksom av de institutionella villkor under vilka författarna arbetade. Den vimlar av sakupplysningar och observationer, av fina tematiska analyser och stora grepp. Liksom Bourdieus *Konstens regler* är detta något av en kollektivbiografi över en eller ett par litterära generationer, en verkligt läsbar skildring av en tid som rymde både en tjusande idyll och förlorade illusioner. Den är en fint genomförd intellektuell prestation som kommer att användas under lång tid framöver.

Johan Svedjedal

Maria Ehrenberg, *Sagens förvandlingar. Eva Wigström som sagosamlare och sagoförfattare* (Skrifter utgivna av Svenska barnboksintitutet, 81). ETC förlag. Stockholm 2003.

Den första reflexionen som infann sig när jag läste Maria Ehrenbergs avhandling var: Vilket bra ämne hon har hittat! Eva Wigström är en av Sveriges mest betydande upptecknare av folkminnen. I slutet av 1870-talet och början av 1880-talet vandrade hon från by till by i Skåne och gjorde fler uppteckningar än någon före eller efter henne av skånska sagor, visor, sägner och annan folklore, uppteckningar som hon gav ut i bokform eller lämnade till Artur Hazelius på Nordiska museet och till redaktören för den nystartade tidskriften *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif*. Hon är en så viktig och intressant gestalt i den svenska folklivsforskning-